

ПЕРЕХІД ДО СОЦІАЛЬНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ НАСЛІДУВАННЯ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ПРОДУКТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ

Постановка проблеми. Розвиток наслідування у творчій діяльності зумовлюється не лише змістом та способами виконання самої діяльності, а й особливостями взаємодії особистості з оточенням [3]. Виникаючи в процесі взаємодії дитини та дорослого, наслідування як спосіб засвоєння нового досвіду є суспільним процесом становлення особистості дошкільника [2]. Соціальні чинники визначають напрям розвитку творчих здібностей особистості. Розвиток творчої діяльності у процесі наслідування в дошкільному віці зазнає впливу ряду соціальних факторів, серед яких провідне місце належить можливості отримання визнання за творчу діяльність та ідентифікації із значимою особою [4].

Короткий аналіз сучасних досліджень. У сучасних вітчизняних дослідженнях детально розглянуті проблеми структури, механізмів, функцій наслідування у дошкільному віці [9], з одного боку, з іншого визначені особливості прояву та розвитку творчих здібностей у дитячому віці [2; 8]. Однією із провідних проблем аналізу наслідування як соціального процесу є особливості вибору моделі для наслідування [5; 9]. Відповідно до положень вітчизняної психології, діяльність дорослого є провідним зразком для наслідування дошкільників у процесі засвоєння суспільного досвіду та соціально значимих видів діяльності [2; 10]. У сучасних дослідженнях висвітлено питання впливу оцінки оточення на частоту та інтенсивність наслідування особистістю окремих дій моделі [1]. Однак недостатньо з'ясованим залишається питання впливу соціальних факторів на вибір моделі для наслідування в умовах продуктивної діяльності у дошкільному віці.

Формулювання завдань дослідження. Попередньо було поставлене завдання вивчення умов та механізмів вибору моделі для наслідування як чинника розвитку творчих здібностей в умовах продуктивної діяльності у дошкільному віці. Ми передбачали, що в процесі виконання продуктивної діяльності досліджувані орієнтуватимуться, з одного боку, на схвалення дорослого, а з іншого – на визнання ровесників. Діяльність дошкільників характеризуватиметься вибіркоким ставленням до дій оточуючих: наслідуючи правильні дії, вони відкидатимуть неправильні. Наслідування творчих дій однолітків служитиме засобом задоволення потреби у визнанні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток творчих здібностей у продуктивній діяльності зумовлюється, не тільки діяльнісними, але й соціальними факторами. Ознайомлення зі змістом та способами виконання продуктивної діяльності визначається наслідуванням, яке орієнтоване на точне відтворення дій моделі. Однак наслідування зразка діяльності відбувається у процесі міжособистісної взаємодії, перетворюючи предметну дію наслідування на соціальну, тобто таку, що зумовлюється впливом факторів групової взаємодії.

З цих позицій слід розглянути проблему наслідування дошкільниками дій дорослого та ровесників. В процесі виконання групою дошкільників будь-якої діяльності дії дитини спричиняються двома основними мотивами: отримання схвалення та визнання з боку оточення. Наслідування дій дорослого, що як правило виступає у ролі моделі, забезпечує дошкільникам соціальне схвалення. Однак успішне виконання діяльності всіма дошкільниками виключає можливість самовираження, виділення серед інших засобами самого лише наслідування, що

унеможлиблює задоволення потреби у визнанні. Обмеження діяльності дитини наслідуванням дій дорослого забезпечує тільки позитивну оцінку, але не визнання в колі однолітків.

Механізмом задоволення потреби у визнанні є демонстрація нових зразків діяльності, які привернуть увагу ровесників. Виконання діяльності, якою не володіє більшість, дозволяє дошкільнику отримати визнання та стати моделлю для наслідування іншими дітьми. Наслідування творчих дій ровесників є засобом отримання визнання не тільки для моделі, але і для тих, хто відтворює її дії.

З метою вивчення структури та функцій, а також особливостей прояву соціального компоненту наслідування у продуктивній творчій діяльності дошкільників було організоване експериментальне дослідження [6]. Відповідно до завдань експерименту дорослий („вчитель”) навмисне неправильно виконував діяльність, орієнтуючи дошкільників на її точне відтворення. При цьому в експериментальній групі знаходилася „уміла” дитина, яка демонструвала зразок правильного виконання завдання, але діяльність якої ігнорувалася з боку дорослого.

В умовах експерименту для виконання завдання досліджувані повинні були вибирати модель для наслідування. Відповідно до інструкції точне копіювання дій дорослого було приводом для отримання схвалення з боку дорослого. Психологічним змістом схвалення є утвердження відповідності діяльності досліджуваного соціальним нормам та правилам суспільно цінної діяльності, тобто відповідність очікуванням дорослого. Приводом для отримання схвалення у дошкільному віці, як правило, є чітке та повне відтворення дій моделі, до якого повинні прагнути всі учасники групи. Основними формами схвалення в ході експериментів були позитивна оцінка діяльності в цілому та окремих її елементів. Досліджувані отримували схвалення дорослого тільки за „правильне” виконання завдання (наслідування дій „вчителя”).

Окрім схвалення, виконання продуктивної діяльності у дошкільному віці орієнтоване на отримання визнання з боку ровесників. Визнання характеризує ставлення оточуючих до діяльності індивіда на рівні проявів зацікавленості у діяльності суб'єкта. Приводом для отримання визнання в

умовах експерименту було не стільки точне відтворення дій моделі, скільки демонстрація нових зразків поведінки та діяльності. Очевидно, критерієм для отримання певними діями визнання оточення слугували їх актуальність в умовах демонстрації неприйнятного зразка та доступність для відтворення іншими учасниками групи. Таким чином, визнання стосувалося не соціальної ролі, а проявів індивідуальності досліджуваних, що надавало творчим діям особливої цінності як проявам суб'єктності. Основним проявами визнання вважалися спостереження іншими дітьми за діями досліджуваного, питання з приводу виконання окремих елементів, прохання продемонструвати та наслідування способів чи прийомів виконання дій, а також констатація новизни продукту та його вищої якості („У тебе поросся краще, ніж у мене”).

На відміну від схвалення, яке реалізується у позитивній оцінці, визнання може проявлятися, як із позитивним, так і з негативним значенням. Поліус оцінки не зменшує увагу оточуючих, а отже, не зменшує визнання актуальності дій суб'єкта (досліджувані, що демонстрували спонтанні реакції дії у вигляді вередування, позаситуативної активності, отримували таку ж порцію уваги, як і досліджувані, які здійснювали творчі дії (виготовлення власного продукту)).

173

Таким чином, продуктивна творча діяльність дошкільників регулюється потребами у високій позитивній оцінці та у визнанні діяльності та її продуктів з боку найближчого соціального оточення.

Основним показником впливу соціальних чинників на розвиток продуктивної творчої діяльності дошкільників у дослідженні була вибіркковість наслідування як результат розвитку критичності ставлення до дій моделі.

Психологічний зміст вибіркковості наслідування виявляється у здатності досліджуваного аналізувати наявні зразки діяльності та відбирати найефективніші для досягнення успіху. Вибірковість наслідування визначає ступінь залежності діяльності досліджуваного від декларованих та соціально закріплених норм групової діяльності (наслідувати будь-які дії „вчителя”) [7]. Здатність нехтувати вимогою дорослого виявляє вищий рівень соціальної

зрілості досліджуваних, що виявляється в орієнтації на норми та взаємостосунки групи, а не вказівки дорослого.

В ході експерименту всі досліджувані проявили критичність у ставленні до дій „вчителя” і наслідували правильні дії ровесників. Цей факт свідчить про здатність старших дошкільників долати авторитет дорослого за умови наявності адекватної моделі поведінки. У процесі виконання продуктивної творчої діяльності більшість досліджуваних орієнтувались на дії кількох моделей.

Основними формами прояву вибіркової наслідування протягом експерименту були наслідування дій однієї („умілої” дитини) та кількох моделей. При наслідуванні дій однієї моделі проявом вибіркової розглядалася здатність досліджуваного аналізувати наявні зразки діяльності та обрати найефективніший. Такий тип наслідування був характерний для дітей малознайомих із змістом виконуваної діяльності, незначним досвідом виконання продуктивної творчої діяльності та невисоким розподілом уваги.

Важливим показником вибіркової є прояви вибору моделі для наслідування, що виникають внаслідок розвитку здатності досліджуваного критично ставитись до діяльності інших. Відбір та комбінування окремих елементів діяльності різних моделей дозволяє досліджуваному створювати власні продукти і є передумовою розвитку творчих здібностей. Наслідування переходить із формального відтворення дій моделі, зумовлене нормами діяльності, у соціальне явище, орієнтоване на досягнення успіху та визнання.

Наслідування дій „вчителя” є ознакою орієнтації досліджуваного виключно на дотримання зовнішніх вимог без активізації суб’єктності, в той час, як творчість передбачає не просто запозичення певних зразків, а участь особистості як суб’єкта власної діяльності [4].

Наслідування дій дорослого виступало як одна із форм поведінки дошкільників в умовах експерименту: успішне виконання завдання гарантувало схвалення з боку дорослого. Орієнтація на точне відтворення дій моделі від початку не передбачало внесення змін у процес виготовлення продукту: будь-які зміни вважалися неприйнятними, – що виключало

можливість появи нового, творчого продукту. Основою такої спрямованості діяльності є установка на отримання схвалення з боку дорослого за точне копіювання його дій, що реалізується шляхом наслідування. Закріплення наслідуваності як загальної стратегії діяльності є основною для розвитку діяльності дошкільника на рівні точного копіювальника, „слухняного” виконавця, що діє в межах заданих норм.

В експериментальних умовах наслідування дій дорослого виступало фактором, що обмежує творчість дошкільників, оскільки спрямоване на точне копіювання дій моделі.

174

Крім того, дії дорослого знаходяться поза зоною найближчого розвитку і не можуть бути ефективно засвоєні досліджуваними, що призводило до суб'єктивного переживання неуспіху у діяльності.

Природно, що не всі дошкільники претендують на прояви творчості у звичних умовах [8], частина задовольняється статусом „успішного виконавця”, отримуючи схвалення за правильне виконання завдань діяльності. Наявність в експериментальних групах розшарування досліджуваних за критерієм проявів творчості підтверджує положення Н.В. Хазратової про недоцільність тотального прояву творчості всіма членами групи [8].

Наслідування дій ровесників умовах експерименту свідчить про соціальну регуляцію взаємодії дошкільників як основи розвитку творчих здібностей. Орієнтація на дії ровесників забезпечує можливості вибору ефективних зразків діяльності. Діяльність однолітків, знаходячись у зоні найближчого розвитку, сприймалась досліджуваними як доступна для успішного відтворення. При цьому відмінності у виконанні дій та у готовому продукті усвідомлювалися досліджуваними не як „неправильні”, а як „інші”, тобто як прояви творчості.

Комбінування в одному продукті елементів та деталей, запозичених у різних моделей, призвело до створення творчого продукту, що є прийнятним у колі ровесників. Використання у продуктивній творчій діяльності наслідування дій кількох ровесників є базовою передумовою розвитку

творчих здібностей та виникнення творчої діяльності у дошкільному віці. Таким чином, одним із завдань виготовлення досліджуваними нового продукту в умовах експерименту було уникнення внутрігрупових санкцій („будуть сміятися”) та отримання визнання з боку ровесників, що свідчить про соціальну регуляцію розвитку творчої діяльності досліджуваних.

Використання декількох зразків діяльності для наслідування свідчило про вищий рівень володіння досліджуваними змістом та прийомами діяльності та здатності варіювати їх при виконанні завдання. Комбінування окремих прийомів та елементів діяльності дозволяють отримати власний продукт. Важливим фактором, що обумовлює вибір зразка діяльності, є рівень усвідомлення наслідування: із зростанням рівня усвідомлення наслідування відповідно зростає рівень самостійності у виборі відповідних зразків діяльності. Таким чином, здатність критично ставитись до дій моделей та свідомо регуляція кількості використаних зразків, на нашу думку, виступає передумовою формування вибіркової наслідування.

Додатковим показником критичності наслідування ми вважаємо намагання досліджуваних виправити помилки „вчителя” (на початку діяльності „вчитель” ліпить ніжки, а потім голову). Усвідомлення досліджуваними неправильності дій дорослого викликає яскраву реакцію („Що Ви робите? Так не можна! Порося не починають ліпити із ніг”) та пошук інших зразків. Отримання „правильного” зразка дій „умілої” дитини викликало полегшення та швидке виконання завдання у відповідності із діями моделі.

При оволодінні змістом та способами виконання діяльності наслідування дій дорослого було орієнтоване на отримання схвалення (за успішне виконання завдання) та визнання (за швидкість оволодіння діяльністю, порівняно з іншими досліджуваними). Втрата можливості отримати визнання за доступний для всіх продукт спонукала дошкільників до пошуку нових способів отримання визнання. Такими засобами виступали будь-які дії, які хоча б найменшим чином відрізнялися від зразка діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Аналіз отриманих результатів показав, що наслідування у продуктивній творчій діяльності регулюється не лише факторами діяльності, але й соціальними чинниками. Включення соціальної регуляції дозволяє розглядати наслідування як засіб задоволення основних потреб дошкільника: не тільки отримання нового досвіду, але й отримання схвалення та визнання.

При виконанні продуктивної діяльності наслідування дій дорослого та однолітків відрізняється як за змістом, так і за функціями. Наслідування дій дорослого є засобом оволодіння окремими прийомами виконання нової діяльності. Основною функцією наслідування дій ровесників у продуктивній творчій діяльності була перевірка адекватності власних дій та можливості їх використання як засобу отримання визнання.

Передумовою розвитку творчих здібностей у продуктивній діяльності дошкільників є усвідомлюване вибіркове наслідування дій ровесників.

Перспективою подальших досліджень є вивчення особливостей наслідування дошкільниками творчих дій ровесників в умовах нерегламентованої діяльності.

Література:

1. Бандура А. Теория социального научения: Пер. с англ. – СПб.: Евразия, 2000. – 320 с.
2. Выготский Л.С. Психология развития ребенка. – М.: Изд-во Смысл, Изд-во Эксмо, 2004. – 512 с.
3. Гнатко Н.М. Проблема креативности и явление подражания. – М.: ИП РАН, 1994. – 43 с.
4. **Музика про творчість**
5. Мухина В.С. Психология дошкольника. Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. Под ред. Л.А. Венгера. – М., «Просвещение», 1975. – 240 с.
6. Портницька Н.Ф. Динаміка наслідування в процесі розвитку творчих здібностей дошкільників // Психологія. Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова. Випуск 26, 2004. – С. 212 – 219.
7. Популярная психология для родителей / Под ред. А.А. Бодалева. – М.: Просвещение, 1988. – 286 с.

8. Хазратова Н.В. Формирование креативности под влиянием микросреды: Дисс. ... канд. психол. наук. – М., 1993. – 160 с.
9. Шаповаленко И. В. Формы и функции подражания в детском возрасте. Дисс... канд. психол. наук. – М., 1988.
10. Эльконин Д.Б. Детская психология. – М.: Гос. учебно-педагогическое издание Мин-ва просвещения РСФСР, 1960. – 328 с.

В статье рассматриваются особенности подражания в продуктивной творческой деятельности в дошкольном возрасте. Представлены результаты экспериментального исследования подражания дошкольниками действий взрослого и ровесников. Одним из условий развития творческих способностей дошкольников является сознательное избирательное подражание действий ровесников, позволяющее удовлетворить потребность в признании.